

III. PROBLEMÀTICA DE LA DECADENCIA

EL CATALÀ A LES GRAMÀTIQUES I ELS DICCIONARIS LLATINS DELS SEGLES XVII-XVIII *

A. PREÀMBULS

1. INTERÈS D'AQUESTES OBRES

Les gramàtiques, els diccionaris i altres manuals escolars d'ensenyança del llatí són, com a textos, dels pocs publicats en aquests segles; i com a obres de lingüística, els antecedents medians de les obres que més tard tindran com a objectiu el català (entre les unes i les altres hi haurà els manuals destinats a ensenyar el castellà). Com a obres tècniques, ens donen informació, per exemple, de la teoria lingüística amb què es van formar els nostres avantpassats (de la terminologia gramatical i retòrica, dels tòpics que s'anaven repetint, etc.), que serà la que tindran a disposició els autors que faran gramàtiques catalanes al segle XIX. La llengua amb què estan redactades és un reflex relativament fidel de la llengua oral, però està mediatitzada per la normal pressió culta (que hi és molt escassa) i per l'ambient escolar (que, al tombant dels segles XVII-XVIII i al Principat, on ens situarem, utilitzava una mena d'argot que era una barreja de català i castellà tan natural per a ells com inacceptable i escandalosa per a nosaltres).¹

Em proposo de donar una idea suficient de la *llengua d'ús* que

1. Aquestes afirmacions es podrien matisar a la vista de la situació reflectida per la comunicació presentada en aquest Col·loqui per Anna M. Torrent, la qual servirà per completar altres aspectes del meu text.

trobem en tres d'aquests manuals. Em fixaré sobretot en detalls que tinguin algun interès suposant la coneixença ja relativament extensa que tenim de la llengua d'aquest llarg període, però en algun cas no escatimaré altres detalls que, encara que no són novetats, ens ajudin a documentar més extensament la realitat.

2. OBRES I EDICIONS

Estudio tres obres:

a) Una adaptació catalana (de Joan Baptista Bonet) d'una anterior adaptació castellana (de Palmireno, València 1573) de les *Eleganze* (1556) d'Aldo Manuzio, el Jove. En coneixem dues edicions, de 1678 i 1679; una altra de posterior (de finals del segle XVII o principis del XVIII), i potser n'hi hagué una de 1645 i alguna altra. És un extens frasari català-llatí. N'utilitzo l'edició de finals del XVII: *Las elegancias de Paulo Manucio. Traduhidas de llengua Toscana per Joan Llorens Palmyreno. Posadas ab distinció, y claredat, per lo Licenciado Fernando Alvarez, Mestre de lletras humanas en la Ciutat de Xativa. Y ara novament traduhidas en nostra llengua Catalana per lo R. P. Fr. Joan Baptista Bonet, Predicador, y Religios Observant del Orde de Nostra Senyora del Carme.* — En Barcelona: Per Barthomeu Giralt, al carrer de Sant Cayetano.²

b) El *Gazophylacium Catalano-Latinum* de Joan Lacavalleria. — Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1696. Es tracta d'un excepcionalment extens diccionari i frasari català-llatí, una de les obres més riques d'informació sobretot lèxica dels segles XVI-XVIII. A part nombrosíssimes consultes esporàdiques, n'utilitzo unes 80 pàgines, que representen un 7,60 % del text.³

c) Una traducció catalana d'una sintaxi llatina d'Ignacio de los Valles: *Summa de temps, y altres rudiments de la Gramatica, ab un Abecedari de Verbs, que contè los mes perfets modos de*

2. Més detalls sobre aquesta obra i la seva llengua, a Solà (en premsa, 1).

3. Més detalls sobre la llengua d'aquesta obra, a Solà (en premsa, 2), on s'especifiquen les pàgines utilitzades.

parlar ab tota elegancia Llatina, composta per lo Licenciado de Vallès. Traduida en català ab nous augments, per Gabriel Rovira, Rector de Rocafort. Y ara novament enriquida de un curiòs Abecedari de Noms, ab frases molt elegants, per lo D. I. M. — Cervera: En la Estampa de la Pontificia, y Real Universitat, per Emmanuel Ibarra, Any 1740. — Coneixem d'aquesta obra 24 edicions, des de 1641 fins a 1780: 9 en castellà (1644-1780) i 15 en català (1641-1775), totes fetes en terres catalanes llevat dues de Saragossa (1657, 1727, en castellà). Les dues terceres parts del text pròpiament dit són un vocabulari-frasari de verbs i noms. Utilitzo l'edició descrita i em baso en el text de la sintaxi (pàgines 1-106) i en altres consultes esporàdiques.⁴

En la part lèxica faré referències als diccionaris catalans-llatins d'Antoni Font (Barcelona 1637) i de Pere Torra (Barcelona 1640; n'utilitzo l'edició de Barcelona 1690, la més pròxima al diccionari de Lacavalleria).

3. ADVERTIMENTS

Tant aquestes obres com d'altres del gènere ofereixen una variació considerable tant de formes com de grafies: en part es tracta de lapsus o deficiències d'impremta, i en part, d'acceptació conscient de variants. En general, també l'ús espontani (és a dir, la llengua de redacció i dels exemples) reflecteix aquesta manca de fixesa, i tot plegat indica que el món escolar (tant el pedagògic com l'editorial) estava bastant deixat de la mà de Déu, almenys pel que fa a escrúpols lingüístics. Cal matisar l'afirmació dient que Lacavalleria manifesta una considerable, sorprenent disciplina personal pel que fa a l'ús de la llengua: l'autor acull variants com tot-

4. Informació tretada del PALAU (*Manual del librero hispanoamericano*, 2.ª ed., Barcelona 1948-1977), del NUC (*The National Union Catalog Pre-1956 Imprints*, Mansel 1968-1981) i de recerca personal assistida per Jordi Torra (de la Biblioteca Universitària de Barcelona), a qui dono des d'aquí les gràcies. No sabem res de l'autor, llevat que era de Valladolid (consta en alguna portada), i fins apareix deformat en tal o tal portada («del Vallès», «de Valles»). De moment, l'edició més antiga coneguda de l'obra és de la versió catalana.

hom, però té les preferències personals força definides i controla molt bé els exemples que utilitza en pàgines ben allunyades. En aquest article se citaran sempre els textos en la forma exacta en què es troben en cada cas, i normalment prescindiré d'advertir que tal afirmació compta amb tal o tal excepció/descuit.

Abreviatures utilitzades per identificar els autors:

M = adaptació de Manuzio; F = Font; L = Lacavalleria; T = Torra; V = traducció d'Ignacio de los Valles.

En general (a la part lèxica) no es dóna la pàgina per a les paraules que són entrades del diccionari esmentat.

B. ORTOGRAFIA

Lacavalleria té com a norma (naturalment implícita) de recollir variants gràfiques, formals i fins de nivells, de vegades en nombre notable. Aquesta pràctica era habitual a l'època. Cal tenir-ho en compte com a apèndix a totes les tendències que direm.

4. VOCALISME

M i L escriuen molt sovint amb *a* una *e* etimològica. M i V escriuen en *-as* els plurals nominals; L els escriu sistemàticament en *-es*. Les formes verbals presenten en tots tres *-a*. L presenta nombrosíssimes formes dobles pel que fa a les vocals àtones *a/e* i *o/u*:

- (1) M: *dupla* 100, *damà* 195 (però *grange* "granja" 149, *encare* 208; etc.). — *No creuriau quant poderosas son aquestas esquadras* 144; *foran posadas* 172; *No creurias* 219.
- L: *angonal*, *encontra*, *enfallonir*, *Granobla* "Grenoble". — *poques frases, polides* (full 3), *les anques* 34 (però *metzines violentas* 53, *parts homogeneas* 564, *antigas* 37). — *troban*, *posan*, *aviam* "havíem", *fehian* (full 3; p. 28, 309, 310). — *anglantina* / *e-*, *anllà* / *e-*, *devant* / *da-*, *dia* / *die*, *enn-* / *ann-* (*ennoblir*, etc.), *fasol* / *je-*, *ramenar* / *re-*... — *enfondir* / *-un-*, *obrir* / *u-*, *polir* / *pu-*...

V: *las terceras, las cartas* 3, *se troban* 5, *anavas* 6 (però algunes vegades 79, à *les bores* "aleshores" 16, 23, 61, 89, 90 / à *las boras* 5; *bajes* 6, 8; *hajas* 29, 33).

5. CONSONANTISME

a) V utilitza la ç; L no (llevat a *França, ençà* / *-sà* i *perçó*); M tendeix a eliminar-la (sense fer-ho del tot, probablement perquè la troba a l'original castellà):

(2) M: *endereça* 93, *alcançar* / *alcansar* 121 / 152...; *esforsàts* 155, *comensar* 152, *ensen* "encén" 126.

V: *alabança* 5, *lliçò* 3, 9, *ço es* 23, *vençut* 6, *forçes* "plural del nom *força*" 7 / *romances, vences...* / *romans* "romanç" 6, 7.

b) Els infinitius acaben en *-r* (M *aborreixer, acometrer, escriurer, perdre, veurer*; L *vèndrer, compondrer*; V *entèndrer* 35, *comètrèr* 145 / *vèndre* 35), fins si duen clítics al darrere (L *traurèrne* 313, *veurerlo* 314, *batrerse* 274). *Pèndrer* i derivats van sense *-r*.

c) *H* / *y*. L usa *y* com a semivocal (*avuy, aygua, may, rey*) i en hiat amb la vocal precedent si no recorre en aquest cas a la *h*, cosa que fa quan hi ha alguna consonant etimològica perduda (*atribuyr, constituyr, contribuyr, destituyr* / *-yt* 31, *destruyr, disminuyr...*; *llabut, malebir, possebir* / *-bit* 312, *precebir, rabó, succebir, tradubir*), amb excepcions, vacil·lacions i dobles formes (*introduyr; raym* / *-him, llaor* / *-hor*). La majoria de les formes del verb *haver* van sense *h* en aquests autors: *aver*, ò *haver* (L), *avent* (s), *agut, he, ha, avèm, aveu, avia(s), aurà, aguí, aguera, aja, hajes* / *bajas* (V formes amb *h*), *auria, agues(seu)*.

d) Palatal fricatiu. L tendeix a escriure *-ix* en final (*baix, naix, peix, amaneix, coneix, mateix*) i *-x* en medial (però aquí més aviat hi manca norma, a part les nombroses duplicitats: *amoxar, cuxa, cuxi; axi, axó, baxar, rebaxa, conexer, dexar...* / *aixi, aixó*, etc.). Valles escriu habitualment *ix* sempre (*aixi, adverteix, mereixes, segueix, mateixa, aqueixos, regeix, creixen*: 3/6, 3, 5, 6, 8, 11, 13, 25).

e) Palatal africacat. L escriu *-tx-* en posició medial (*caputxa*); *tg*, *ig* o una combinació d'aquestes en final: *Assatg*, ò *ensatg*, *lletg*, *desitg*, *mitg*, *llitg* "llegeix" 544 (també Valles 23, 35, 37: indicatiu i imperatiu); *maig*, *boig*, *veig* 1018, *anuig*; *raitg*, *faitg*, ò *faig*, *rebuitg*.

f) Signes d'interrogació i admiració: s'utilitzen només els finals (? , !). La dièresi no s'utilitza (L l'usa en *poëma*, *poësia*, *poëta*, etc.). Tampoc l'apòstrof. Per tant, trobem:

- (3) L: *iols atacarè, iom despedirè* 310, *sen anirà* 469, *quel han seguit* 468, *de sersi trobat* "...ser-s'hi..." 545, *me ha fet, lo espay* (full 3), *lo altre / laltre* 28 (masculí), *dell* 310, *dins laygua* 475, 854.
 M: *sit, not, nom, nou, queus, sem* "si et, no et, no ho, que us, se'm"; *despertat* "desperta't", *ses tornat loco*.

g) Accentuació. Només s'utilitza un accent (que tan aviat és el greu com l'agut: M només usa el greu, amb moltes vacil·lacions); per tant, no hi ha distinció de vocals obertes i tancades; i les regles són només aproximatives (constants vacil·lacions en una mateixa paraula, a part que L no sempre accentua les majúscules dels lemes, etc.). Regles. I: no s'accentuen els esdrúixols. II: no s'accentuen els plans, amb alguna excepció (no regulada en V; els en *-ia* a L). III: s'accentuen en general els aguts, sobretot (a) acabats en vocal o (b) en vocal + s o (b') en altres terminacions (sobretot formes verbals) (M no distingeix entre les regles *b* i *b'* i V sembla que a *b* només accentua els verbs). IV: Trobem accentuats alguns monosíl·labs (més regularment, la preposició *a* i la conjunció *o*, que no exemplifico), sovint amb probable intenció desambiguadora:

- (4) I: *America, anima, celebre, dialogo, llicencia, numero, practica, publica, sapian, particula, continuament, elegancia, memoria, genero, carrega, guardense* (V 17).
 II: L: *benelacit, esser, distich, princeps* 27, *carrech; notaria, (a)potecaria, alegria / -ia, auria / -ia* (full 3).

- V: *facilis* 4, *homens* 5, *preterit* 6, *voldria* 6 *amarías* 8, *vencer* 14, *enviareu* 19, *pulpit* 19; *oïa* / *oïa* / *oïas* "oïes" 25 / 56 / 52, *jugàra* "hauria jugat" 43.
- M: *oïdo* 117.
- IIIa: L: *demà*, *Català*, *mercé*, *assí*, *torní*, *comencí* 314, *addició*, *perçó*, *notació* 773, *sinó* (full 3) / *sino* (pertot); però *algu*, *ningu* pertot.
- M: No accentua els mots en *-i* / *-u*: *cami* 41, *ningu* 136.
- V: *Capità* 12, *tambè* 8, *aurè* 8, *rebí* 5, *morí* 10, *minyó* 24, *oració* / *-ò* 3, *lliçó* / *-ò* 3, *algú* 15, 144, 153; però: *així* 3, 6, 20, *cami* 12, *confibi* 15, *supi* 16, *aquí* 21, *perque* 24, *pero* (pertot).
- b: L: *permés*, *després* / *-es* (full 3, 920 / 28), *terrós*, *repós* 920; però *canyamas* 127, *canyis*, *avis*. — *volém*, *están*, *desdenyaréu* (full 3), *seréu* 1026, *avèm* 315; *direu* 28.
- M: *mortàl*, *amistàt*, *voluntàts*, *després*, *profitòs*, *estùt* "astut" / *profit* 183; *discordàm*, *faltaràn*, *estàu*, *sentirèu*.
- V: *estàr* / *-ar* 3, *podrà*n 4, *auràs* 7, *oygàm* 11, *avèm* 12, *explicarém* 49, *amàs* "estimés" 56, *oít* / *oít* 53, *possehir* 114; *supins* 15, *datiu* 16, *romans* 17, *algun* 5, 17, 19, *Particip* 17, *acusatiu* 5.
- IV: L: *trás* (preposició) 534, 993, *grà* 541 (sense accent al lema i als exs.), *sen và* 469, *plè*; *déu* "10" / *Deu* "déu" 310, *fè* "fe" / *fe* "fenc", *fès* "esquerdat".
- M: *sè*, *tè*, *và* (de *saber*, *tenir*, *anar*), *mà*, *bè*.
- V: *sè* (de *saber*), però no *Deu*, *son* "són" mes "més".

C. MORFOLOGIA

6. En morfologia és en les nostres obres ens poden donar una informació més segura sobre l'estat evolutiu de la llengua, perquè aquí no hi ha influències forasteres. Però la informació que n'obtinguem serà sempre sobre la llengua *escrita*, que ja sabem que està sotmesa a pressions o costums conservadors, fins i tot en textos com els nostres, que no tenen cap voluntat de preservar la «puresa» de la llengua (les formes antigues, etc.).

7. VERB

Dos detalls són d'interès en l'estat actual de coneixement de l'evolució de les formes verbals: *a*) Tots tres autors usen sistemàticament i exclusivament el pretèrit simple; *b*) Manuzio usa plenament (sistemàticament en els verbs que les devien tenir aconseguides) les formes de subjuntiu en *-ia-*; els altres dos les eviten curosament, amb algun descuit que els traeix (fins i tot sense comptar-hi els verbs que les tenien d'antic). Les formes en *-i* (que avui se sap que deriven d'aquelles: vegeu l'excel·lent treball de Gulsoy) encara no apareixen. Encara que les altres formes no tinguin per a nosaltres gaire valor informatiu, en dono una sèrie tot seguit. (IP = indicatiu present; SP = subjuntiu present; PLUS = plusquamperfet; SI = subjuntiu imperfet; IMP = imperatiu; PRET = pretèrit.)

- IP 1 folgo; confio, burlo, rebo, confesso, deixo, sufro; llijo, desitjo, alegro, asseguro, mano. folgo (M 163; L full 3, 30, 127, 312 [i V 5], 536, 315; V 3, 6, 6, 8, 24, 43).
llegesch, oferesch; visch, fas, dech, seguesch; entench, aborresch, aparesch, meravellme (M 125, 212; 1026, 28, 542, 536; V 6, 24, 38, 45).
- 2 mereixes (V 5).
- 3 destrueix; preceheix, apar, llitg; pareix (M 217; L full 3, 854 [V 38], 544 [V 22]; V 11).
- 4 estàm; anomenàm, posam (M 189 [L 30, V 114]; V 13, 52).

- 5 honrau; anau, anujau, causau, escapau, afegiu; llançau (M 168; L 33, 38, 128, 471, 128; V 49).
6 lligen (V 3).

- SP 1 determinie, gastie, tornia; fassa, dega, trobe; torne, llija, ensenye (M 101, 153, 202; L 32, 312, 471; V 12, 55, 55).
2 perdias, siguias "segueixis"; prometias, hajes, tornes, rigas, estigas, llijas, parles (M 48, 117, 118; V 6, 8, 10, 10, 11, 17).
3 perdia, escapia, deixie, agrahecxca, haje / haja, tinga, puga; perme-tia, puga, amanesca [*verb* amanir], vulga, fassa, aja, passe, pese, succehesca; sapia, signifiquia, signifie, tinga, ohehesca, porte, prospere, encamine, dega (M 183, 162, 213, 210, 210 / 194, 194, 204; L 310, full 3, 29, 310, 310, 545, 534, 542, 897; V 86, 91, 5, 5, 5, 9, 12, 41, 87).
4 fassam; oygám, suposem / supongam, imitèm, honrèm (M 155; V 11, 50, 13, 13).
5 tingau, siau; prengau, anujeu, resteu (M 124 [L 36], 138; L 38, 38, 472).
6 agradien, alabien, matien; sapian, puguen, incorren, incidescuen, tinguen, fassen, vingan; lligen / llijan, derriben, peleen, ohehes-can, referescan (M 159, 175, 201; L 542, full 3; V 3 / 36, 4, 12, 24, 61).

- SI 1 llegis (V 53).
2 estudiasses, alabasses, olvidesses; amares / «amaras, ò amasses», «llegires, ò llegisses», aguesses, sembrasses (M 127, 159, 212; V 6 / 54, 41, 7, 8).
3 plagués; peleas, demanàs (L 857; V 7, 41).
5 servisseu; aguesseu (M 212; L 857)
6 tinguessen; peleassen (M 175; V 28).

PLUS 1 jugara (V 41-42).

- PRET 1 Io tornì, comencl; rebì, cremì, viu, estudihi (L 314, 314, V 5, 24, 31, 40).
2 faltares, escrigueres (V 23, 28).
3 se enmalalti, volguè, se trobà; escrigue, se obligá; traguè (M 109, 110; L 128, 313; V 28).
4 tornarem (M 109).

5 enviareu, perdonareu (V 5, 24).
6 posaren (L 311).

IMP 2 calla, està, ou, llitg (V 18, 18, 25, 35).
3 advertescas “adverteixi’s”, alces “alci’s”, vetlle (V 13 / 16, 26, 26).
5 anau, dexau, apartau, estau, feu (L 33, 33, 311, 472, 472).
6 guardense “guardin-se” (V 17).

Altres formes: *ésser*: 1 *so*, 2 *eres* // 3 *sia*, 5 *A Deu siau*, 6 *sien* // 3 *fonch*
(M 112 [L 471, V 23], 274 // L full 3, 310, full 3 // V 29).

poder: 1 *porè* / *podrè*, 3 *porà* / *podra* (M 141 / L 536, V 99 [forma rara] / 5). [Vegeu *voler* i: *vindrà* M 90, *tindrà* M 100, *tindràn* L 130.]

voler: 1 *volria* / *voldria* (M 127 / 159 [V 6]).

fer: 1 *fas* // 3/6 *fehia(n)*, *feya(n)* (V 295 // L 128ab, 310b, 471b, 472ab [rebian 129, veyan 472]).

Indicatiu: 1 *muyro* (V 48), 2 *cumples*, *ous* (V 48, 53), 3 *ix*, *dependeix*, *pareix*, *apar*, 6 *suplen* “supleixen” (V 45, 31, 38, 38, 15).

Subjuntiu: 3 *muira*, *bisca* (V 21, 25) // 2 *vesses* “veïssis” (V 5).

«Ia mes te *assessis* de estudiar» “t’assassies” / «Ia mes vos *assessiau* de estudiar» (M 125).

A Deu siau // *placia a Deu* // *Deu vos quart* (L 310, 857, 310).

8. ALTRES CATEGORIES

a) *Article*. L i V utilitzen *lo* per a masculí i neutre (V: algun descuít a favor de *el*; L algun cop contrau també el neutre: «instrument ... pera rebrrer lo greix que cau *del* ques cou al ast» 545; «Io no hi posaré res *del* meu» 724; «Ell fugí *al* mes alt de la casa» 27); M alterna *el* i *lo* per al masculí.

b) *Demonstratius*. Barreja de *est-* / *aquest-* i *eix-* / *aqueix-*, sense distinció sintàctica (almenys deductible, car manca context) (V 34: «En aquest particip van estos romances»; 35: «Ab molta elegancia van per aquest particip estos romances»). Més concretament per a L (on tampoc no es pot concloure cap distinció sintàctica): *axò* i *assò* s’usen indistintament (com a lema només apareix *axò*; vegeu *exs.* de 545); *assì* és d’ús constant; no recordo *aquí* als *exs.* (als lemes se’ls dóna diferent traducció: «*Aquí*, ò *allí es*. *Eo loco est*»; «*Assì, en aquest lloch*. *Hic. Hoc loco*»); *aqueix* és molt

freqüent, però *aquest* és el més normal (als lemes: «*Aqueix*. Is, ea, id», «*Aquest*. Hic, haec, hoc», «*Aquell*. Ille, illa, illud»; vegeu exs. de 538, 541a).

c) *Possessius*. Les formes són *mon / ma...* i *meu / mia...* En particular a L: hi manca *ta* (i a *ton* es remet a: «*Vostre*, ó *ton*», però l'últim no s'usa als exs. de l'article); apareixen *meva*, *seva* als capçals dels lemes *meu*, *sua*, respectivament; en canvi, *teva* té entrada pròpia, però tota la informació que hi ha és: «*Teva cosa*, *cosa tua*» (sense cap ex.).

d) *Clítics*. Sempre forma plena etimològica (*me*, *se*, *vos...*) o bé elidida (v. Ortografia), mai la inversa (*em...*).

e) *Plurals i femenins*. Trobem a L: «*Dos nus / molts nus*» “*nusos*” 127, «*vostres esforços*» 785; *pretests* (full 3), *aquests* 375, *anuijs* 127, *boigs* 342, *raitgs* 903; *falsos* 313, *feixos* 469, *aqueixos* 342, *motllos* (full 3; V 145: *gustos*); *homens* 31 i arreu (V 5); «*Qualsevols impressors*» (full 3). El numeral *dos* es manté invariable en femení (*dos persones* 315 / *diccions* 682 / *parts* 682 / *vegades* 683 / *centes vegades* 1005 / *naus* 537 / *maneres* 471; també a V 52, 65, 71, 90), amb alguna rara excepció (72).

D. SINTAXI

9. SER I ESTAR

M no ens informa: en pràcticament tots els exemples els usos coincideixen amb l'original castellà. V ens dona també poca base per fer conclusions, però presenta una fesomia comparable a L, amb algun cas que avui es consideraria dels més clarament i perillosament castellanitzants (5). Lacavalleria (d'on són els exs. de (6) es troba en un estat intermedi entre l'ús que avui es considera més propi dels dialectes septentrionals (predomini de *ser*) i el que es considera més propi dels dialectes meridionals (predomini d'*estar*); amb sintagmes preposicionals s'usa pràcticament sempre *estar* ((5c); cf. (5b)). (Vegeu-ho amb més detall a Solà (en premsa, 2).)

- (5) Ja està lo home, que ha de passar lo riu “Adest homo, transiturus flumen” (V 27).
- (6) a la obra està acabada 678 / Aquest deute no es encara pagat 313.
 b Estar atormentat, affligit, malalt 535 / Ell es sense febra 469 /
 Tenir febra, estar en febra 469.
 c Nosaltres estàm en vaga 472 / Moneda que no està en us 1007.
 d Bossa, ahont està lo fel 469-470.

10. SER, AUXILIAR

M i L presenten la situació clàssica: ús de *ser* amb verbs pronominals, amb intransitius de moviment i amb *ser*. V presenta una situació ja mig evolucionada cap a l'ús actual (admissió d'*haber* en els casos esmentats), com illustren casos de dobles: «ja avia de aver, ò ser vingut» 55.

11. SUBORDINACIÓ I PREPOSICIONS

La qüestió de «canvi i caiguda de preposicions» es troba a mig camí entre l'estat clàssic i l'actual de màxim acostament al castellà. És sabut que aquesta llengua també ha evolucionat cap a un major ús de preposicions. Això i el fet que l'adaptació catalana del Manuzio presenta absència o presència de preposició en els mateixos casos que el seu model castellà, ens permet sospitar que el català (almenys l'escrit) es troba des de fa segles en paral·lisme amb la llengua veïna (influint per aquesta de manera eficaç).

Exemples:

- (7) a No me maravello, que essent tant jove... (M 187).
 Ab expressa prohibició que... (L, full 3).
 Alegriem, que tu haguesses vençut (V 7).
 Antes que vinga lo Rey / després que vencè (V 43, 46).
- b Vostra virtut mou à que tots vos amen (M 173).
 No entenèu sino en fer diner (M 181).
 Io farè esforços... de que no falte ma gratitut (L 543).
 Gràcia... en dir... / en fer... / à fer... (L 537).

A trueque de que estudies (V 43; etc.).
 De que servescas à Deu, me folgo (V 45).
 emplea tota sa vellaqueria en ferme perdrer (V 114).

La substantivació dels infinitius és cosa normal.

12. COMPLEMENT DIRECTE

Com és sabut, la *a* es troba normalment en català amb complements animats. També amb no animats és normal, com en castellà, amb alguns verbs (8a), però no amb d'altres. Això és el que trobem a M i V. Però L usa, amb tota normalitat, la *a* amb verbs inusitats (8b):

- (8) a si *Dicor...* determina à *Videor* // menysprear al mon (V 38, 65).
 b Traurer del dit à un anell // Aniquilar à alguna cosa // Encanyisar à algun lloc // Qui vos ha posat à assò al cap? // ... capàs de aver comès à un... crim // Aturar al corrent de la aygua (L 34, 36, 128, 128, 72, 72).

13. PER I PER A

Els nostres textos utilitzen arreu *pera* quan hi ha les accepcions semàntiques que en general es reconeixen a aquesta preposició a les altres llengües ibero-romàniques; sense altres distincions i fins amb algun abús («Coses, de les quals no podem recordarnos *pera* esser molt antigas» L 37; «*Pera* llegir tants de llibres, poch sabs» “malgrat que” V 48). V ens forneix molts exemples de *pera* + infinitiu o *que* en l'estudi de les oracions finals, causals i altres. També la controvertida construcció «*per* + infinitiu simple» amb valor causal abunda als nostres textos, però amb una curiositat sospitosa: L l'usa amb normalitat al cos de l'obra, però no a l'article *per* (on hi ha 58 exemples de les dues preposicions).

E. LÈXIC

No pretenc ni puc endinsar-me pràcticament gens en aquest aspecte de les nostres obres, el més interessant encara ara, després de tants estudis sobre el lèxic català. Hi faré només unes observacions.

14. *Primera.* Als textos que prenem en consideració *no s'hi observa cap mena de pruïja lingüística*. Millor dit: no s'hi descobreix cap tipus ni de preocupació ni de sensibilització pel que avui en diríem aspectes normatius o decòrum lingüístic. Hi ha una barreja total entre el castellà i el català sense cap prevenció. Si avui veiéssim en un text aquest poti-poti clarament en diríem que és un sarcasme, una burla al català (o a totes dues llengües). En l'època que ens ocupa el qualificatiu no seria adequat, simplement perquè hi manca el rerefons de l'esmentada sensibilitat. Un estudi més específic d'aquest aspecte ens revelaria sens subte detalls interessants sobre causes, efectes i situació sociolingüística d'aquells segles. De moment crec que podem sospitar que l'autor i l'editor d'un llibre de text com els que prenem en consideració adoptaven una posició simplement pragmàtica: hi inclouen i hi usaven totes les paraules que formaven part de l'argot o de l'ambient escolar d'aleshores: i és aquest ambient que devia ser un poti-poti. En dono tot seguit unes mostres.

15. Si obrim a l'atzar el diccionari de Font (1637) per les pàgines 26-33, hi trobarem paraules-articles com les següents (prescindeixo de mots de dins dels articles i de força derivats):

- (9) F *anagar(se)* "ofegar(-se)", *angustia(r)*, *animo*, *antidoto*, *aparato*, *apaziguar*, *apearse*; *apegarse*, o *aficionarse*; *apellidar*, *apellido*, *aplau-so*, *apodar*, *apodo*, *apoiar*, *aposenar*, *aposeno*, *apressurar(se)*, *apretar*, *apreto*, *arboleda*.

Com que el diccionari de Torra (1640, etc.) és més ric que el precedent, conté totes aquelles entrades i les següents:

- (10) T *angul* [1726; 1690 només *triangul*], *cuydar* [dins la frase-entrada «A no —, ho ha fet»], *antoig* “antojo” («antoig, ò desitj desordenat»), *apellit* [l'*apellido* de F], *apercebir*, *aporfia* “*certatim*”, *aquaducto* (en plural: «aquaductos, ò canonades pera fer venir aygua»).

Lacavalleria suprimeix *anegar*, *apellidar*, etc., *apodar*, etc. i duu els següents de més:

- (11) L *androgino*, *Antigono*, *apocrifo*, *apologo*, *apoyo*.

A la pàgina 75 del diccionari de Font hi ha:

- (12) F *cetno*, *charlatà*, *chillar*, *chimenea*, *chistar no gose*, *chocarrer*, *chupar*, *cicatriis*, *ciego*, *cipres*.

Afegim a les llistes anteriors una multitud d'altres vocables tan estranys a la llengua d'abans i d'ara, com *grangearse* o *regositjar*, acollits sense cap enrojoliment pels nostres diccionaris de l'època, i completarem la visió del problema.

16. L'obra de Manuzio fa encara més explícita la barreja de les dues llengües escolars. Hi trobem no solament paraules esperables (castellanismes que han penetrat de manera més o menys efectiva en la llengua diària) com les de (13a):

- (13) a M *acertar*, *agravi*, *alabar*, *alcansar*, *desditxas*, *emplear*, *gasto*, *hazanya*, *loco*, *luego*, *menospreciar*, *oïdo*, *rato*...

sinó també una multitud de paraules totalment inesperables, com les de (13b), la majoria de les quals també apareixen als diccionaris:

- (13) b M *acordarse*, *aguero*, *alcavala*, *aposeno*, *assento principal*, *aunque*, *pas cerrat* “*tancat*”, *cerca* “*prop*”, *consuelo*, *sense doblez*, *dar de espuelas*, *estomago*, *estorvar*, *en fin*, *llanesa de animo*, *medrar*, *necio*, *pechos* “*tribut*”, *pelear*, *pesadumbre*, *repentino*,

resarcir, rudo, al revès me saliò, sencillez de animo, senyorearse del Regne, senyorio, superbo, timido, vellaqueria, villania...

Però, a més a més, l'adaptació de Manuzio conté encara, a l'índex de mots i a l'interior de l'obra, parelles o conjunts com els següents:

- (13) c M *comer, ò menjar; escoger, ò elegir; essento, ò privilegiat; hablar, ò parlar; bartar, ò assassiar; bazer, ò fer; bijos, ò fills; holgarse, ò folgarse; huir, ò fugir; medrar, ò florir; mensager fiel, ò portador; mestre, ò ayo; niñez, ò puericia; pedir, demanar, ò preguntar; quitar, ò llevar; rogar, ò pregar; rostro, ò cara; salir, ò eixir; saltear, ò robar; tomar, ò pendrer consell; volver, ò tornar...*

Eberenz (pàgs. 210-211) ens fa veure que també el Baró de Maldà tindrà inclinació a usar parelles semblants (bé que amb intenció, sens dubte, diferent): «bochorno o xufugó», «zaguán o pati», «tabiques o envans», «ventallas o celosias», «to o sonido», «palmateo o picament de mans», «un refresch o agasajo», «taca o mancha», «gipó o sagaleco», etc. I veiem la mateixa pràctica en l'anònim diccionari de 1718 presentat en aquest Col·loqui pel professor Murgades.

17. *Segona.* A pesar dels esforços que els nostres erudits han fet en aquest camp, la nostra lexicografia d'aquesta època ha estat recollida o documentada poc sistemàticament. Lacavalleria (de vegades acompanyat de Font i/o Torra: ho explicitaré) ens dóna molts lexemes o formes o significats no recollits (almenys amb aquesta antiguitat) per Alcover-Moll [A-M] ni Coromines.

Exemples:

- (14) *americh* "americà", *antidoto* (F, T), *arxipelago* (T: *arxipelech*, que A-M documenten en 1394 i prou), *canyetillo* (No T 1690; sí 1726: *-at-*), «*cobro, ó seguretat*» («estar / viure en —») (F, T), *coletto*

“gipó de pell de Brufol” (F, T), *empenyo*, *enfantastich* (T), *estabil* “ferm, estable” (430, 473; T; F dóna *estable*), *fero* “feroç”, *hazien-da* (Colón 192 el documenta l’any 1621), *modello* (T; Coromines només dóna *modelo* ja a F), *munyeca* “canell”, *olfacto* (F -e, T -o), *periodich*, *periodo*, *piramida* (amb -a: també T), *severo* (forma masculina de l’adj.; F, T), *sordido* (A-M no donen *sòrdid* fins al s. xx), *ternura* (F; T dóna *tendrura*), *tercio*, ó *tersio* “legio, phalanx”, *terramoto* (F: *terremots*; A-M només recullen *terra mots* de 1632; T: *terremoto*, que recullen A-M, però de l’edició de 1726), *vago* “vague, indeterminat”.

18. Com és natural, en Lacavalleria (acompanyat o no dels dos diccionaris anteriors del segle) hi ha nombroses paraules que mereixerien un estudi més específic. Per exemple, hi ha hàpaxs com ara «*empotzim*, ò *feces de algun licor*», *estabil* “ferm, estable” (també a T), «*fantassi*, *soldat de infanteria*» (que A-M accentuen *fantassi* i el fan derivar del francès *fantassin*), «*toldò*, o *gasto superfluo*» (T 1726; T 1690 dóna *toldo*, que és la forma que A-M recullen), *mecanich* i *mecanicament* “sòrdid, sòrdidament”. El mot *periodo* significa en Lacavalleria “lo mes alt punt ahont pot arribar una cosa” («Ell es pujat al — del honor») i *periodich parlar* és “modo de parlar periodicament”, és a dir, «ab perioda» “circumscripè ac numerosè”: a part que són les primeres documentacions d’aquestes formes, les compilacions històriques no recullen els significats d’enlloc més. Els adjectius *enfantastich* i *fantastich* (aplicats a persones: «enfantastich home, o fantastich home») tenen en Lacavalleria dos significats: “inconstant; *mobili & mutabili ingenio*”, i “empipador, fastijós; *morosus, fastidiosus, rigidus, difficilis ingenij, morosae indolis, gravis homo*”; *fantastich*, a més a més, significa “imaginari, fictici”. I així, per a Lacavalleria, *capritxo* és «promptitut de home enfantastich». A-M i Coromines no recullen prou bé els significats d’aquestes paraules.⁵ El verb *sortir* no apa-

5. També valdria la pena de saber què volia dir exactament *fantàstic* en l’obra de Lluïl. Lola Badià tradueix arreu *phantasticus* per *fantastic* a Ramon Lluïl, *Disputa del clergue Pere i de Ramon el fantàstic*, Col·lecció «Stelle dell’Orsa», Bellaterra 1985. Com a curiositat, recordem que Lluïl Racionero ha escrit no fa gaire una obra titulada *Raimon o el seny fantàstic* (Barcelo-

reix en cap dels tres textos: pertot hi trobem *eixir*. (Lacavalleria ens dóna, però: «*Surtida*, en fet de guerra ò de siti de plassa forta» “eruptio”; «*Surtidor* de aygua»; «*Surtir* (parlant de aygua)» “salire, erumpere”).

Parem-nos en el mot *canyetillo* (Torra 1726, *canyatillo*). Aquest mot ha significat diverses coses, com podem veure al *Diccionario de la lengua castellana* de Donadiu (4 grossos volums: B., s. a., finals del S. XIX), però sobretot dues: una manera d'empetlar («de canonet», que diu el prior Agustí l'any 1617) i un fil retorçat que es fa servir per adornar teles («un fil de canonets», segons un document de 1517). El trobem com a mínim des de Torra i travessa tot el segle XIX, en tres o quatre formes: *canyatillo*, *canyetillo*, *canyutillo*, *canutillo*. El recullen la majoria de diccionaris del segle XIX (Esteve-Bellvitges-Juglà, Magí Ferrer, quintilingüe, Labèrnia, Figuera, Saura, D. y M., Ferrer i Parpal [*quenutillo*], Donadiu, el diccionari enciclopèdic de Salvat de c. 1904-1910 [però ja no l'edició de 1930-1936], etc.; no Ros [1764], Escrig ni Amengual). Sorpren que no en parlin l'implacable *Diccionari de barbrismes* de Careta (1901) ni el d'Emili Vallès (1930). Però no poden deixar de traduir-lo ni tan sols diccionaris recents com el d'Artells (*Vocabulari castellà-català abreujat*, B. 1958), el de Moll (*Diccionari castellà-català*, Palma de Mallorca 1978, 2a. ed.), el de l'Enciclopèdia (*Diccionari cast.-cat.*, B. 1985) i el *Vocabulari de merceria* (Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, B. 1984), perquè és encara paraula utilitzada o ho ha estat fins avui mateix.⁶ La nostra lexicografia històrica no recull un terme tan persistent. Com és sabut, el lèxic relacionat amb els vestits i amb els oficis de servir ha estat sempre molt vacillant en català: n'hi ha prou de fer un

---

na, Laia, 1985), basada en el mateix autor. El professor Giulio Lepschy ha dedicat al tema un llarg i documentat article: *Aspetti linguistici del fantastico*, dins V. BRANCA e C. OSSOLA (curadors), *Gli universi del fantastico* (Firenze, Vallecchi, 1988), pàgs. 147-186 (dec i agraeixo aquesta referència al professor Alessandro Scarcella, de Venècia, especialista també en el tema del «fantàstic» en la literatura).

6. Avui trobem a Barcelona «enquadernacions de *canutillo*», això és: fulls foradats i units amb una mena de canonet que reemplaça l'antiga espiral.

cop d'ull a l'obra d'Onofre Pou (S. XVI) o als vocabularis d'oficis dels notaris valencians del segle XVII.

19. *Tercera*. Cal aprofundir més en l'estudi de l'evolució de la morfologia del nostre lèxic. Les obres que ens ocupen donen massivament formes en *-o*, tant de lexemes tradicionals en català (L *fecundo, socorro, valido, mando, fero, feudo...*) com de lexemes introduïts de nou a través del castellà (L *amobino, apoyo, fardo, empleo, regositjo*), de l'italià (L *capritxo, fosso*), del francès (L *episodo, perioda / periodo...*) o del llenguatge escolar o científic (L *anapesto, antidoto, diafano, arxipelago, homogeneo...*). A part d'aquestes formes, hi trobem moltes altres derivacions que no semblen tradicionals o que no perduraran (L *encapar algú* "posar-li la capa" 129, 370; *lesiar* "lesionar" 473, 681; *americh* "americà" 30; etc.). En general, ens falta informació diacrònica d'aquests i de molts altres mots: quan i per quins motius els lexemes o el tipus de derivació tradicionals començaren a recular, etc. (a la vora de les terminacions en *-o*, trobem a Lacavalleria *reciproch, albedriu, desafiu, fastidi*, etc.; vegeu, més avall, § 21). A causa de l'escassetesa de documents dels segles que ens ocupen, el diccionari de Lacavalleria representa, per la seva enorme extensió, una font preciosa. La crisi del nostre lèxic a què ara em refereixo no és certament de l'any 1696, però metodològicament podríem imaginar que aquesta obra ens assenyala el punt d'inflexió de la crisi, car almenys ens permet de definir-la i documentar-la clarament: més amunt he assenyalat lexemes o formes no recollits pels repertoris; faríem una llista encara més llarga amb els lexemes o formes que els repertoris documenten per primera vegada a Lacavalleria o a Torra.

20. *Quarta*. Sobretot el diccionari de Lacavalleria és una deu riquíssima de fraseologia, probablement la més rica i més directament aprofitable que hem tingut durant segles i fins als grossos diccionaris del S. XIX. Renuncio a desenrotllar aquest punt, que ens allargaria excessivament. Diré només que per aquest mateix motiu

Lacavalleria ens permet de reconstruir molts altres aspectes de la llengua (concretament de la gramàtica).

21. *Cinquena*. Coromines fa referència més d'una vegada a la presència de gallicismes en l'obra de Lacavalleria. Així, serien «formes afrancesades» *perioda* / *periodo* i *episodo*. El nostre autor conté força termes semblants, com *dosa* “dosi” 343, *apoteosa* 44, *piramida* 856, etc. Encara en el terreny del lèxic, hi trobem *mina* “semblant, rostre, pinta” i altres (com el *fantassí* ja vist). En la fraseologia i la sintaxi és fàcil d'apuntar uns quants exemples que podrien també ser gallicismes. (Vegeu-ne a Solà, en premsa 2).

F. CONCLUSIONS

22. a) Les obres destinades a l'ensenyança del llatí durant els segles XVII-XVIII ens presenten una llengua versemblantment acostada a la realitat oral, però amb les pressions normals de la tradició escrita. Tenen valor sobretot per la informació lèxica i morfològica que ens proporcionen.

b) En la immensa majoria d'aquestes obres no hi ha cap preocupació de tipus purista o lingüístico-patriòtic. El món dels editors escolars, dels professors i dels alumnes fabricava i utilitzava uns manuals de qualitat material i lingüística ínfima. L'adaptació del Manuzio n'és un exemple paradigmàtic, una potineria lingüística escandalosa (vegeu-ne altres proves a Solà, en premsa, 1). La llengua vehicular, més que el català, era una argòtica barreja de català i castellà, més tard substituïda per l'última llengua.

c) Les observacions que he fet en aquesta ponència no ens fan augmentar gaire els coneixements que ja teníem de la llengua de l'època. Aquesta constatació, acompanyada de la revisió dels treballs de què avui disposem, inclinen a creure que a hores d'ara ja és possible d'emprendre un estudi seriós i ampli sobre aquesta llengua (amb les modalitats més importants) i que és urgent que algú s'ho proposi. La feina serà llarga i demanarà paciència, però no sembla que hagi de ser precisament difícil. Avui disposem ja de

moltes edicions fiables. A la bibliografia dono els treballs recents que conec sobre la llengua d'aquest període. Cal afegir-hi, naturalment, tots els del S. XIX (especialment els de Milà, Forteza, Nonell i Fabra).

JOAN SOLÀ

BIBLIOGRAFIA

- BARRASS, Tine: *The language of J. M. Prat's Catalan New Testament*, «Estudis Romànics» (Barcelona), XIII (1963-1968 [1970]), pàgs. 317-347.
- BRUGUERA, Jordi: *Història del lèxic català* (Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1985).
- CASACUBERTA, Josep Maria de: «*Lo Verdader Català*». *Primer òrgan periòdic de la Renaixença (1843)* (Barcelona, Barcino, 1956).
- COLÓN, Germán: *El léxico catalán en la Romania* (Madrid, Gredos, 1976).
- COROMINES, Joan: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (Barcelona, Curial, 1980).
- DURAN, Eulàlia: «La llengua», dins CRISTÒFOR DESPUIG, *Los colloquis de la insigne ciutat de Tortosa* (Barcelona, Curial, 1981), pàgs. 24-26.
- EBERENZ, Rolf: *El «Calaix de sastre» del Baró de Maldà i la problemàtica de la «Decadència»*, dins *Actes del Quart Colloqui internacional de llengua i literatura catalanes* (Montserrat 1977), pàgs. 205-221.
- GELI, Jordi, i Maria Àngels ANGLADA, «La llengua», dins SEBASTIÀ CASANOVAS I CANUT, *Memòries d'un pagès del segle XVIII* (Barcelona, Curial, 1978), pàgs. 25-29.
- GULSOY, Joseph: *El desenvolupament de les formes del subjuntiu present en català*, dins *Actes del Tercer Colloqui internacional de llengua i literatura catalanes* (Oxford, The Dolphin Book, 1976), pàgs. 27-59.
- MASSIP, Àngels, i J. Francesc MASSIP: «Consideracions lingüístiques», dins FRANCESC VICENÇ GARCIA, *Comèdia famosa de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara* (Publicacions de la Universitat de Barcelona 1987), pàgs. 39-47.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep: *Un document familiar català del segle XVIII. Transcripció i comentari lingüístic*, «Llengua & Literatura» (Barcelona), 2 (1987), pàgs. 295-319.
- PAR, Anfòs: *La desinència -o del indicatiu present*, «Anuari de l'Oficina Romànica de Llengua i Literatura» (Barcelona), III (1930), pàgs. 169-176.
- PRATS, Modest, i Albert ROSSICH: *El «Llibre dels secrets d'agricultura» i la*

- prosa catalana a l'època del barroc*, dins MIQUEL AGUSTÍ, *Llibre dels secrets d'agricultura, casa rústica i pastoril* (ed. facsímil) (Barcelona, Alta Fulla, 1988), pàgs. 21-38.
- RIQUER, Martín de: *Examen lingüístico del «Libre dels feyts d'armes de Catalunya» de Bernat Boades*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona» (Barcelona), XXI (1948 [1949]), pàgs. 247-274.
- SCHMID, Beatrice: *Les «traduccions valencianes» del «Blanquerna» (València 1521) i de la «Scala Dei» (Barcelona 1523)*. *Estudi lingüístic* (Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988).
- SEGARRA, Mila: *Història de l'ortografia catalana* (Barcelona, Empúries, 1985).
- SIMÓ, Carme: «La llengua», dins TOMÀS AMORÓS, *Mallorca 1740-1800: Memòries d'un impressor* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1983), pàgs. 13-39.
- SOLÀ, Joan: *L'adaptació catalana (¿1645?) de les «Eleganze» d'Aldo Manuzio, el Jove*, dins *La Corona de Aragón y las lenguas románicas. Miscelánea de homenaje para Germán Colón/La Corona d'Aragó i les llengües romàniques. Miscel·lània d'homenatge per a Germà Colón* (Tübingen, Gunter Narr, 1988) (en premsa, 1).
- *El «Gazophylacium» de Lacavalleria: observacions lingüístiques*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes» (Montserrat) (en premsa, 2).
- SOLÉ I COT, Sebastià: *Fonts històriques per a la recuperació de la terminologia jurídica catalana*, «Revista Jurídica de Catalunya» (Barcelona), 3 (1977), pàgs. 187-192 [691-696].
- *La llengua dels documents notarials catalans en el període de la Decadència*, «Recerques» (Barcelona) 12 (1982), pàgs. 39-56.
- VALLVERDÚ, Josep: *El Rector de Vallfogona i la llengua del Barroc*, Publicacions de l'Institut d'Estudis Ilerdencs (Lleida, Artis, 1982).
- VENY, Joan: *Influència del diccionari català-llatí de Font sobre el de Torra (s. XVII)*, «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes» (Montserrat), VI (1983), pàgs. 11-24.
- VIDAL I ÀLCOVER, Jaume: [Notes lingüístiques], dins SEBASTIÀ GELABERT, *Comèdia en tres jornades i un pròleg de la gloriosa verge i màrtir Santa Bàrbara*, Col·lecció «Tià de Sa Real» (Manacor 1981), pàgs. 30-36.